

Сутнісні характеристики портрета голови сільради Західної України в перші повоєнні роки

*Роботу виконано на кафедрі всесвітньої історії
ЖДУ ім. І. Франка*

Проаналізовано особливості відбору та підготовки керівних кадрів низових структур радянської влади в Західній Україні - голів сільських рад депутатів трудящих. Виділено їх основні якісні характеристики: загальний рівень освіти, досвід роботи, національність та партійна приналежність. На основі низки досі не опублікованих документів показано форми і способи підвищення професійної кваліфікації голів та секретарів сільрад. Проаналізовано зміст навчальних планів та програм, які лягли в основу курсової підготовки цієї категорії радянських працівників.

Ключові слова: ради, голови сільрад, радянська влада, Західна Україна, партноменклатура.

Стародубець Г. Сущностные характеристики портрета председателя сельсовета Западной Украины в первые послевоенные годы. Аналізуються особливості отбору і підготовки керівних кадрів низових структур советської влади в Західній Україні - председателей сельских советов депутатов трудящихся. Выделены их основные качественные характеристики: общий уровень образования, опыт работы, национальность и партийность. На основании ряда до сих пор не опубликованных документов показаны формы и способы повышения профессиональной квалификации председателей и секретарей сельсоветов. Проанализировано содержание учебных планов и программ, положенных в основу курсовой подготовки этой категории советских работников.

Ключевые слова: советы, председатели сельсоветов, советская власть, Западная Украина, партноменклатура.

Starodubets G. Essential features of the village council's head's portrait in Western Ukraine in the early postwar years. Specific of selection and preparation of leading personnel of low structures of Soviet power in Western Ukraine - the heads of village councils of working deputies is analyzed. Their main qualitative characteristics, general educational level, work experience, national and party belonging. Forms and methods of professional development of the heads and secretaries of village councils on the base of the chain of not-published documents are highlighted. The content of educational plans and programmes, which lied in the base of course preparation of this category of soviet workers is analyzed.

Key terms: council, heads of village councils, the Soviet power, Western Ukraine, party nomenclature.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасний український політикум перебуває у процесі перманентного пошуку оптимальної моделі політичної системи нашої держави. Впродовж останніх двадцяти років змінювалося обличчя влади, зникали та з'являлися нові лідери, які пропонували суспільству різноманітні за своїм спрямуванням вектори державного розвитку. Однак, як і два десятиліття тому, серйозним стримувальним чинником динамічного розвитку сьогоднішньої України є відсутність ефективного політичного менеджменту, основною складовою частиною якого виступають кадри. У цьому контексті вивчення вітчизняного досвіду розбудови державних інституцій та ролі у цьому процесі особи управлінця видається досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Тема відновлення радянської влади у західному регіоні України в повоєнний період доволі жваво обговорюється на сторінках вітчизняних наукових видань. Під різним кутом зору її досліджують В. Трофимович, О. Гарань, В. Гулай, Т. Першина, А. Жив'юк, М. Сеньків та інші. Предметом нашого дослідження є партійно-радянська номенклатура низової ланки державної структури управління, основу якої складали працівники сільських рад депутатів трудящих. Саме ця категорія службовців досі не розглядалася як окремий суб'єкт політичних процесів перших повоєнних років у Західній Україні. Опосередковано вони характеризуються в роботах Ф. Петляка [12], М. Ліщенко і В. Балуха [10], В. Крупини [9], Т. Першиної [11] та інших.

Мета нашої статті - розкрити особливості відбору та підготовки керівних кадрів низових структур радянської влади в Західній Україні - голів сільських рад депутатів трудящих,

проаналізувати їх основні якісні характеристики та форми і способи підвищення професійної кваліфікації.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Визволення західних областей УРСР від німецьких окупантів поставило перед більшовицько-радянським керівництвом держави та республіки важливе завдання - налагодити тут ефективне функціонування органів державної влади, становлення яких тільки-но розпочалося напередодні війни. Відмінною особливістю цього процесу було те, що він мав не стільки відновлювальний характер, скільки виразні риси «експорту радянської влади» на західноукраїнські терени. Доказом сказаного слугує той факт, що керівні посади в усіх, без винятку, партійних, радянських, господарських органах влади та силових структурах посідали вихідці з інших регіонів республіки. Так, згідно з офіційною статистикою, «до 10 квітня 1945 р. зі східних областей було направлено до 49 тисяч керівних кадрів, у тому числі 22 400 членів І і кандидатів у члени партії. Це дало можливість до квітня 1945 р. укомплектувати штати номенклатури обкомів партії в західних областях на 86,5 %. Упродовж 1945 р. ЦК КП(б)У і наркомати республіки направили туди ще понад 35 тис працівників, у тому числі понад 3 тис. працівників радянського державного апарату» [12, 95]. З одного боку, наведені цифри нібито ілюструють широко пропаговану більшовиками тезу про дружбу та взаємодопомогу різних регіонів СРСР, але з іншого - є незаперечним доказом того, наскільки глибокою була недовіра державного керівництва до місцевого західноукраїнського населення.

Певну стурбованість такою ситуацією висловлювали чільні діячі більшовицької партії. Зокрема, у звіті про роботу управління кадрів ЦК КП(б)У за 1945 р. одним із суттєвих недопрацювань відповідних відділів західноукраїнських обкомів названа «слабо поставлена робота з висунення кадрів з числа партійно-радянського активу в західних областях. Як і в довоєнний період, так і зараз, вказувалося у документі, - тут апарат партійних органів і, за рідкісним винятком, керівні посади в обласних і районних організаціях посідають прислані працівники зі східних областей України. Дотепер обкоми компартії більшовиків цих областей за кожної зміни партпрацівника, аж до інструктора райкому і працівників радянських та господарських органів, звертаються з проханням у ЦК КП(б)У про додаткове направлення працівників» [14, арк. 96]. Ще раніше, у травні 1945 р., на республіканській нараді секретарів обкомів КП(б)У керівник управління кадрів Центрального комітету партії Кириченко назвав питання висунення кадрів надзвичайно важливим, висловивши абсолютно правильну думку про те, що цю проблему в західних областях неможливо вирішити, якщо не «виростимо місцевих людей, котрі знають побут, культуру, звичаї місцевого населення» [15, арк. 138]. Отже, до середини 1945 р. питання підбору керівних кадрів із місцевого населення постало досить гостро, оскільки розбудувувати радянську владу руками «тимчасово відряджених» з інших регіонів Радянського Союзу було надзвичайно важко, та й з політико-ідеологічного погляду це підривало авторитет правлячої партії.

Цілком очевидно, що кадрова політика більшовицько-радянської влади в західних областях України не могла бути іншою в межах командно-адміністративної системи. Людина, що обіймала певну номенклатурну посаду, мусила відповідати не стільки професійними вимогам, скільки бути носієм лєнінсько-сталінських ідеалів будівника «світлого комуністичного майбутнього». Регіональні партійні керівники патологічно недовіряли місцевим активістам і зазвичай «обмежувалися висуненням їх на другорядні посади. Існувала деяка боязнь висунення кадрів з місцевого населення на самостійну роботу» [4, арк. 86]. Не можна обминути увагою й того факту, що переважна більшість номенклатурних посадовців боялася брати персональну відповідальність за їхню поведінку чи дії, оскільки це могло обернутися для безпосереднього керівника не тільки втратою посади, а й арештом. Не сприяла налагодженню співпраці з місцевим населенням і тогочасна військово-політична ситуація, яка мала місце в регіоні. Широкомасштабний антирадянський рух Опору та жорстока реакція на нього з боку офіційної влади поглиблювали прірву між нею і мешканцями краю.

Неофіційне табу обмежувало призначення місцевих активістів на відповідальні посади в партійні органи влади та силові структури. У відомій постанові ЦК КП(б)У від 10 липня 1945 р. «Про підбір і висунення кадрів з місцевого активу населення західних областей України» зазначено, що «за минулий період на районну керівну роботу висунуто з місцевого населення всього 1094 особи, або 2 % від загальної кількості працівників у західних областях України» [18, арк. 138]. До слова, мабуть, саме через цю цифру текст цієї постанови не був опублікований у жодному із загальновідомих збірників документів Компартії України. Адже наведені офіційні дані спростовують пропагандистські гасла більшовицьких ідеологів про «тісну співпрацю» західноукраїнського населення з радянською владою.

Слід зазначити, що до переліку партійно-радянської номенклатури районного рівня, окрім

інших, входили працівники сільських рад депутатів трудящих. Ця категорія службовців у повоєнний період була найбільш представлена вихідцями з місцевого населення і складала ліву частку в загальному переліку представників радянських органів влади у західних областях України. Абсолютно очевидною є відповідь на питання стосовно того, чому серед голів та секретарів сільрад було найбільше місцевих активістів. По-перше, відрядити в кожне село щонайменше по дві особи перевірених більшовиків, для певності - зі східних областей, при всьому бажанні було неможливо. По-друге, тільки місцеві мешканці знали своїх земляків і за певних умов могли стати опорою влади на місцях. По-третє, не слід ігнорувати й того факту, що серед населення краю були люди, котрі бажали співпрацювати з більшовиками, щиро вірили в правильність їх політичного курсу, тому з боку партноменклатурників не використати такий кадровий резерв було б, щонайменше, нерозумно.

Питанням їх підбору та розстановки займалися радянсько-партійні чиновники районного рівня, які у своїй діяльності керувалися лише рішеннями ЦК ВКП(б) та ЦК КП(б)У. «Вже на початку липня 1944 р. органи радянської влади були відроджені в 28 районах, 3-х містах обласного підпорядкування та 753 селах Тернопільської області. У той же час в 9 районах Тернопільщини - Бережанському, Бучацькому, Зборівському, Золотниківському, Козловському, Коропецькому, Підгаєцькому, Золотопотіцькому і Монастирецькому радянські органи були відновлені в серпні 1944 р. У серпні ж були відновлені органи радянської влади у Львівській області. На цей час тут діяли: обласна, 31 районна, 4 міські і 706 сільських рад» [10, 44-45]. До цього часу були також затверджені виконкоми районних і міських рад Волинської області та «почали діяти 880 сільських і селищних рад, з яких - 859 сільських, 5 міських та 16 селищних. У 864 Радах були підібрані голови сільрад, а у 854 - секретарі» [8, 77]. Схожою була ситуація й у решті західних областей УРСР. Таким чином, можна стверджувати, що процес відновлення радянської влади на селі відбувався відразу після звільнення регіону від окупантів. Причому слід зауважити, що він перебував під постійним контролем обласних комітетів та Центрального комітету КП(б)У. Наприклад, 2 липня 1944 р., тобто майже за два тижні до визволення обласного центру, секретар Тернопільського обкому Компанець розіслав своїм підлеглим лист, у якому наказував «до 8 квітня у всіх звільнених районах і містах встановити органи радянської влади, особисто відвідати всі села свого району. Починати виявлення і притягнення до роботи всіх депутатів сільрад, міськрад та обласної ради депутатів трудящих, а також найбільш активних громадян села, міста, району» [5, арк. 9].

Однак за гарними цифрами приховувалося багато проблем, які доводилося вирішувати впродовж тривалого часу. Чи не найголовніша з них була пов'язана з наявністю незначної кількості претендентів на крісла посадовців сільської ради. Досить часто районна влада змушена була призначати на ці посади людей із сумнівною, з більшовицького погляду, репутацією. Так, на нараді секретарів райкомів КП(б)У з кадрів, що відбулася 2-3 червня 1944 р. в Ровенському обкомі КП(б)У, представник Здолбунівського райкому змушений був визнати, що у «деяких селах працюють бандерівці, але ці бандерівці виконують роботу, повністю справляються - заєм виконали, хлібпоставки, картоплю виконали. З цими людьми ми працюємо і не можемо сказати, що ти бандерівець, чи не бандерівець, але ми перевіряємо» [16, арк. 31]. Непоодинокими були випадки, коли голови чи секретарі сільрад відкрито або таємно працювали на користь повстанського підпілля. З часом таких людей спецоргани влади викривали та жорстоко карали, або ж вони самі йшли до «лісу», прихопивши із собою списки селян, які мали бути мобілізовані до лав Червоної армії, на Донбас, на виселення до Сибіру тощо. Нерідко голови та секретарі сільрад ставали жертвами терору з боку українських повстанців. Наприклад, на згадуваній нараді, секретар із кадрів Тучинського райкому заявив, що «в нашій сільраді уже вбито 7 голів: тільки почне роботу, тільки провів ту чи іншу кампанію, обов'язково через 2-3 дні вб'ють» [11, арк. 2]. І така ситуація, як засвідчують архівні документи, була доволі типовою для того часу.

Підтвердженням сказаного слугують спогади сучасників, які стверджують, що «робота секретарем сільської Ради тоді була важка і небезпечна та й освіта у цих людей була невисока. Влада вимагала від них виконання планів зі збору податків (контингенту), з розповсюдження облігацій позики, із заготівлі та вивезення лісу, із заготівлі молока та ряд інших вимог. За невиконання цих завдань можна було не лише позбутися роботи, але й отримати декілька років тюремного ув'язнення або висилки на виправно-трудові роботи. З другого боку, якщо голова дуже старався і співпрацював з радянською владою, то міг отримати покарання від боївок СБ УПА. Тому окремі люди, яких призначали головами, намагалися пошвидше позбутися цієї посади. Так головою сільради у Войникові (тодішня Станіславська область. - Г. С.) Мирослав Безрукий працював один місяць, Л. Заремба - два місяці, Іван Сорока - чотири місяці» [19, 55]. У багатьох селах місцеві активісти, особливо з-поміж палких прихильників радянської влади, боючись залишатися сам на сам з українськими повстанцями, просили районне керівництво

забезпечити їх озброєною охороною. Так, «станом на 15-те листопада 1944 року у 19 сільських Радах Волинської області у зв'язку з діяльністю банд українсько-німецьких націоналістів, місцевих органів влади не було, а в 111 сільських радах були тільки ГОЛОВИ і секретарі ВИКОНКОМІВ СІЛЬСЬКИХ рад, які, коли немає озброєної сили в селі, у своїх селах не ночували, переховувалися [1, арк. 9]. Схожою була ситуація і в Ровенській області, зокрема в Межиріцькому районі, партійне керівництво якого єдиним виходом для збереження радянської влади в селах та «створення сприятливих умов для нормального життя і роботи та гарантії життя активу на селі» бачило у дислокації там «військових гарнізонів» [16, арк. 17]. Однак, як засвідчують факти, у 1944-1945 рр. практика розквартирування солдатів військових гарнізонів по селах не набула значного поширення. Її особливо активне впровадження в життя припадає на першу половину 1946 р.

Окрім місцевих мешканців, які склали основу кадрового поповнення працівників сільських рад, претендентів на ці посади влада шукала також серед інших верств населення. Так, із 810 голів сільрад, котрі працювали в 1945 р. у Ровенській області, тридцятьеро в минулому служили в партизанських загонах, 109-у лавах Червоної армії [4, арк. 112]. Серед цієї категорії радянських працівників Волинської області теж було багато колишніх партизанів, наприклад, О. С. Пилипчук (Хопнівська сільрада), О. Ф. Гацюк (Гуцанська сільрада), І. Р. Оліферчук (Лиценська сільрада), Д. Т. Козачок (Смердинська сільрада), В. Т. Козачок (Вишнівська сільрада) та ін, [2, арк. 45]. Зовсім незначний відсоток серед очільників сільських рад становили відряджені зі східних областей.

Якісний склад голів сільрад (за такими ознаками, як освіта, досвід роботи, партійність, національність) був украй низьким. Для прикладу, проаналізуємо дані, вміщені у таблиці 1 [3, арк. 4,7,26,45].

Таблиця 1

Якісний склад голів сільрад Вербського, Ківерцівського, Рожищенського, Маневицького районів Волинської області станом на грудень 1944 р.
районів Волинської області станом на грудень 1944 р.

Назва району	К-ть сільрад	Призначено голів	Стать	Партійність	Національність	Освіта	Стаж	Звідки прибув			Затверджено
								місцевий	з ЧА	з парт. заг.	
Вербський	36	36	чол.	б/п	укр.	початкова, неповна серед. (1)	4 міс.	36			36
Ківерцівський	28	28	чол.	б/п	укр. (є 1 поляк)	початкова	2 міс.	28	2	5	28
Рожищенський	41	41	чол. (є 2 жін.)	б/п (є 4 комсом.)	укр. (є 4 поляки і білорус)	початкова, 2 безграм.	6 міс.	41	2	5	21
Маневицький	28	28	чол. (є 1 жін.)	б/п (є 1 комсом.)	укр. (є 1 поляк і росіянин)	початкова	до 6 міс.	28		7	всі

Як видно з документа, партійність не відігравала основної ролі в підборі кандидатури на посаду голови сільради. Йшлося тільки про те, аби він не був «бандерівцем». Переважна більшість сільських посадовців були чоловіками, українцями за національністю. Тільки у декількох селах сільські ради очолювали поляки або білоруси. Гадаємо, основним критерієм такого відбору була національна домінанта громади села. Усі, без винятку, голови сільрад були місцевими. Частина з них у роки війни служила в лавах Червоної армії або ж перебувала в партизанських загонах.

Досвід роботи більшості з них був незначним - від двох до шести місяців, рівень освіченості - низьким. Щодо останнього, то траплялися далеко непоодинокі випадки, коли голова сільради був безграмотним, як наприклад, у 1945 р. «в Кораблищенській сільраді (Ровенська обл. — Г. С.) працював головою сільради т. Півторак, у віці до 60 років і до того ж абсолютно безграмотний, навіть не вмів написати свого прізвища. Коли йому потрібно було їхати в район з доповіддю, то йому хто-небудь у селі на клаптику паперу записував ряд цифр. Ці цифри він потім на засіданні райвиконкому передавав голові й говорив - будь ласка, читайте» [4, арк. 112].

Районні чиновники володіли інформацією про такий стан справ на рівні сільських органів радянської влади. Однак в умовах, коли ще не закінчилася Друга світова війна, а в західноукраїнському регіоні вражаючих масштабів досягло військово-політичне протистояння влади і повстанського руху, кадрова політика залишалася незмінною. Основним критерієм відбору слугували не так ділові якості людини, як її відданість справі Леніна-Сталіна. Були й об'єктивні чинники: унаслідок тривалого перебування західних областей у складі Польської держави загальний рівень освіченості українського населення був у край низьким. Освітня політика радянської влади, що проводилася тут упродовж 1939 - червня 1941 р., за такий короткий час не дала бажаних результатів. Тому на селі об'єктивно не вистачало грамотних людей.

Способи розв'язання цієї проблеми розглядалися на загальнодержавному рівні. ЦК КП(б)У прийняв низку рішень, що стосувалися питань підвищення рівня ідейно-політичної свідомості українського населення загалом та західноукраїнських областей зокрема. В офіційних партійних документах вказувалося, що «робота з місцевими кадрами повинна проходити червоною ниткою через усі наші заходи, а особливо робота з низовим сільським активом. Ці люди повинні бути нашою опорою, основними провідниками, активом колективізації сільського господарства, а отже нам слід з ними організувати щоденну роботу з підвищення їх політичного рівня шляхом різноманітних семінарів, безпосередньо залучати їх у ролі співрозмовників, читачів газет...» [4, арк. 125].

Починаючи з 1944 р., влада ініціювала проведення різного роду заходів, спрямованих на підвищення професійного рівня голів сільрад. Серед основних форм навчання цієї категорії посадовців варто виділити: наради активу в селах і райцентрах, виступи перед ними з доповідями працівників районних та обласних комітетів КП(б)У та відповідних виконкомів рад депутатів трудящих, проведення інструктивних семінарів, залучення їх до роботи в районних політшколах, двотижневі районні та обласні місячні курси з підготовки голів і секретарів сільських рад тощо. Ще напередодні визволення Львівщини від німецьких окупантів, у перші дні червня 1944 р. було організовано і проведено у м. Кременці триденний семінар голів сільських рад Львівської області [17, арк. 10]. Наприкінці серпня 1944 р. планувалося проведення п'ятиденних семінарів голів, заступників голів і секретарів сільрад Станіславського, Лисецького, Богородчанського, Тисменицького, Отинійського районів Станіславської області. Для надання практичної допомоги висунутим на керівні посади працівникам організувалися короточасні курси, семінари, інструктажі у Заболотівському, Городенківському, Коломийському, Снятинському, Гвоздецькому райкомах КП(б)У області [13, арк. 3].

Особливо активізувалася курсова підготовка голів та секретарів сільських рад із початку 1945 р. Сільський актив більш-менш регулярно збирали на дво-, п'яти- та десятиденні районні семінари. Про зміст таких занять можна дізнатися зі звітів, що їх організатори надсилали в обком партії. Так, Скала-Подільський райком КП(б)У Тернопільської області провів 10-денний семінар голів сільрад у період з 1 по 10 березня 1945 р. Його слухачі відвідали 80 годин занять, які здебільшого проходили у формі лекцій. Найбільше часу відводилося на вивчення Конституції СРСР і УРСР та організації масової роботи сільрад (по 10 год). Для ознайомлення з доповідями і наказами Сталіна, практикою керівництва сільрадами, сільським господарством, організацією виконання обов'язкових поставок державі, фінансовою роботою, бюджетом, податками і зборами виділялося по шість навчальних годин. Окремі заняття були присвячені особливостям організації культосвітньої та санітарно-протиепідемічної роботи на селі, а також діловодства в сільраді. По дві години відводилося на вивчення специфіки обліку і порядку мобілізації робочої сили, обліку військовозобов'язаних, роботі сільрад щодо записів актів громад та дотримання пильності («бдітельності») і революційної законності на селі [7, арк. 28]. Лекції проводили працівники райкому або райвиконкому ради депутатів трудящих. Деколи на таких семінарах виступали інструктори чи заступники відповідних відділів обкому КП(б)У чи облвиконкому.

Вищою формою підготовки сільського активу вважалися місячні або тримісячні курси, що проходили в обласному центрі. В основу їх навчальної програми було покладено постанову Раднаркому УРСР від 6 березня 1945 р. за №318 «Про затвердження навчальних та навчально-тематичних планів обласних курсів голів і секретарів сільрад УРСР». Уся курсова підготовка була розрахована на 214 годин занять. Однак для західних областей навчальний план було збільшено

на 15 годин. П'ять з них відводилося на засвоєння теми «Українсько-німецькі націоналісти на службі у фашистської Німеччини» і десять - на вивчення Статуту сільськогосподарської артілі. Решта тем стосувалася висвітлення загальнополітичних питань (вивчення «Короткого курсу історії ВКП(б)», роботи Сталіна «Про Велику Вітчизняну війну радянського народу», Конституції УРСР і СРСР тощо) та основ законодавства і діловодства. Десять годин було присвячено практичним заняттям [6, арк. 2]. Загалом тільки в Тернопільській області за 10 місяців 1945 р. курсову підготовку пройшли 221 голова сільради та 159 секретарів [6, арк. 29]. Це склало понад третину від загального числа (638 та 698) тих, хто такої підготовки потребував.

Висновок. Таким чином, у 1944-1945 рр. питання підбору і розстановки керівних кадрів низових структур радянської влади в Західній Україні було надзвичайно актуальним. Процес відновлення більшовицько-радянського політичного режиму проходив на тлі гострого збройно-політичного протистояння, особливо на теренах повстанського запілля. У цих умовах саме сільський актив в особі голови та секретаря сільради мав стати опорою офіційної влади на місцях, сполучною ланкою між нею та населенням краю. Унаслідок низки об'єктивних причин кандидатів на ці посади рекрутували із місцевого населення, яке здебільшого не вирізнялося високим рівнем освіченості. Для вирішення цієї проблеми в районних та обласних центрах Західної України вже з другої половини 1944 р. було сформовано мережу курсової підготовки голів та секретарів сільських рад. Варто зазначити, що люди, які зважилися обійняти ці посади в перші повоєнні роки, наражали своє життя на реальну небезпеку. Не завжди методи роботи голів сільрад односельчани оцінювали однозначно, однак слід віддати належне їх самовідданій праці заради майбутнього, яке кожному з них бачилося по-різному.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Волинської області (Держархів Волинської обл.), ф. 1, оп. 2, спр. 3.
2. Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 3, спр. 605.
3. Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 3, спр. 626.
4. Державний архів Рівненської області, ф. П-400, оп. 3, спр. 58.
5. Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.), ф. П-1, оп. 1, спр. 120.
6. Держархів Тернопільської обл., ф. Р-1833, оп. 1, спр. 338.
7. Держархів Тернопільської області, ф. Р-1833, оп. 2, спр. 14.
8. Зинченко Ю. Советы депутатов трудящихся Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945 / Ю. Зинченко. - Киев : Наук, думка, 1989.-128 с.
9. Крупина В. Номенклатура повоєнної України: кількісна та якісна характеристика / В. Крупина // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : зб. ст. У 2 ч. Ч. I / голов. ред. В. А. Смолій. - К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. - Вип. 15.
10. Ліщенко М. О. З історії радянського будівництва в західних областях Української РСР у 1944-1945 рр. / М. Ліщенко, В. Балух // Архіви України. - 1983. - № 2. - С. 44-48.
11. Першина Т. Формування управлінських кадрів в Західній Україні в 1944-1948 рр.: регіональні особливості / Т. Першина // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2009. - Вип. 12. - С. 299-312.
12. Петляк Ф. А. Партийное руководство Советами на Украине в годы Великой Отечественной войны (1941-1945)/Ф. Петляк.-К.: Вища шк., 1986.-182 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 813.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 45, спр. 572.
15. ЦДАГО 1, оп. 45, спр. 570.
16. ЦДАГО 1, оп. 45, спр. 961, арк. 1-62.
17. ЦДАГО 1, оп. 45, спр. 963.
18. ЦДАГО 1, оп. 9, спр. 290.
19. ЦДАГО - 208 с.
19. Цюп'як Р. О. Криваві сорокові / Роман Цюп'як. - Калуш : Акцент, 2009.